O‘ZBEK ETNOSPORTIDA SURXON VOHASI CHAVANDOZLARI

Sagdullayev Temur Shukurillo o‘g‘li
temur.sagdullayev98@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23158146

Ko‘pkari (uloq) o‘yini chavandozlikni oliy darajadagi milliy o‘yini bo‘lib, o‘sib kelayotgan yosh avlodga ota-bobolarmizdan meros bo‘lib, qolgan milliy o‘yinlarni o‘rgatishdan iboratdir. Yurtimizda otchilikni rivojlantirish ham muxim vazifamizdan biridir. Hech qachon, hech bir zamonda va hech bir mamlakatda sportchi o‘z-o‘zidan tanilmaydi, o‘z-o‘zidan dovrug‘ qozonib, chempion ham bo‘lmaydi. Ustozlarga ko‘p narsa bog‘liq. Boysunlik chopag‘onlarning bobokalonlaridan biri XX asr boshlarida yashab o‘tgan dovrug‘li Sattor chopag‘on Ochildiyev Boysun begi Mirzo Salimbek (1902-1905) ni shaxsiy chopag‘oni bo‘lgan. Dovrug‘li chopag‘on Sovet hokimiyatining qatag‘onlik siyosati qurboni bo‘ldi.

Sattor Chopag‘on G‘uzorda o‘tkazilgan Navro‘z bayrami saylida (Ko‘pkari-uloq) unga teng topilmagan. Shunda G‘uzor begi qoyil qolib: «Bundan keyin kimning xotini o‘g‘il tug‘sa, otini Sattor qo‘yinglar degan ekan. Bu gap hozirda ham chopag‘onlar orasida yuradi». 1934-yilda Boysunda bir saylda bir yarim sentner g‘allani qopga solib, og‘zini boylaydilar-da, qaysi chopag‘on ot ustida turib, shu qopni bir qo‘llab ko‘tarib, yuz mertga olib borsa o‘ziniki deb e’lon qilinadi. Shunda Sattor chopag‘on birinchi intilishida g‘alabaga erishganligi haqida xalqda gap yuradi. Boysunlik chopag‘onlardan yana biri dovrug‘li Xoli chopag‘on Mamayusupovdir. U «Xomkon» da tug‘ulib, Chilonzor qishlog‘ida voyaga yetdi. 18-yosharligidan chopag‘onlik qildi. Dovrug‘li chopag‘onlardan. Ot sporti bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi chempioni. Agar sportchi chindan ham jismonan baquvvat, epchil, shiddatli va qaytmas bo‘lsa har qanday raqibini yengadi. Bunday xislatlarga ega bo‘lgan Xoli chopag‘on ko‘plab sovrinlarni qo‘lga kiritdi. Saksondan oshib, bu yorug‘ olamdan ko‘z yumgan qaxramonimizni xotirasiga bag‘ishlanib 2006-2008 yillar xotira turneri o‘tkazildi. Tuman hokimining tashabbusi bilan o‘tkazilgan bu xotira turneri chopag‘onni ona qishlog‘i Chilonzorda uning tug‘ilgan kunida o‘tkazib kelinmoqda.

Boysunda dovrug‘i yetti iqlimga ketgan 1947-yilda tug‘ilgan Fayzi chopag‘on Norqobilov bor. Boysun rayonidagi Saroytosh qishlog‘ida tug‘ilgan. Qiyakamar qishlog‘ida yashaydi. Otasi Norqobil chopag‘on, bobosi Ibroxim chopag‘on, tog‘asi Islomqul va Xursan chopag‘onlari bari yetti pushti chopag‘on bo‘lib o‘tgan. U Saroytoshlik Xoliyor Tillayev va Normamat Toshboyevlarni o‘zining ustozi deb biladi. Ulardan chavandozlikni sir-asrorini o‘rgandi. Fayzi chopag‘on Norqobilov 17 yoshidan chopag‘onlik qilib, 12 yoshidan ot choptirgan. Toshkent, Jizzax, Buxoro, Qashqadaryo viloyatlari hamda qo‘shni Tojikiston, Turkmaniston Respublikasiga borib, ot sporti musobaqalarida qatnashdi va faxrli o‘rinlarni olib keldi.

Omadi kelgan chavandozimiz oltmish to‘rtinchi yildan sakson to‘qqizinchi yilgacha yigirma olti yil, sobiq Ittifoq birinchiligi bellashuvlarida O‘zbekiston sharafini ximoya qildi, or talashdi. Bir emas besh bor «Suyur papokda» (Ozarbayjoncha sport o‘yini) sakkiz bor chempion bo‘ldi. Yana terma komanda a’zosi bo‘lishdek sharafli ish O‘zbekiston terma jamoa sarkorligi esa yana bir Boysunlik alp chopag‘on Qurbonmurod Xolmurodovga topshirilgandi.

Rastov (1979), Olma ota (1980), shuningdek Dushanbe, Bishkek, Bokuda bo‘lib o‘tgan butunittifoq ot sporti musobaqalarida O‘zbekistonni sharafini ximoya qildi va komandani birinchi o‘rinni olishda o‘zining munosib xissasini qo‘shdi. Tojikiston Respublikasi Qabadion rayonidagi bir to‘yda 11 bosh ot ajratganligini, Turkmaniston Respublikasi Marv rayonidagi bir to‘yda esa 13 bosh xo‘kkiz (qoramol) ajratganligini faxr bilan eslaydi.

O‘zbekiston SSSR Ministrlar Soveti xuzuridagi fizkul’tura va sport komitetining 1980-yil 9 oktyabrdagi qarori bilan unga o‘zbek milliy uloq bo‘yicha «O‘zbekiston respublikasi sport masteri» unvoni berildi (guvoxnoma №129). Ko‘pkari (uloq), chovg‘on-ot ustidan turib xokkey va bosketbol o‘yini hamda ozarbayjoncha ot ustida bosketbol «Suyur papok» o‘yinlarida eng zo‘r sanalgan Rossiya, Ozarbayjon komandasi emas, balki o‘zbek jamoasini g‘olib kelishida Boysunlik ikki chopag‘on komanda sardori Qurbonmurod Xolmurodov va Fayzi Norqobilovlarni kurash olib borishi tarix varaqlarida yozib qoldirildi. Nurullo, Chori, Yusuf, G‘ayrat Ibragimovlar, shuningdek Shoberdi Gundayev kabi moxir, chapdast chavandozlar uning shogirdi hisoblanadi.

Boysun mardlik, jasurlik timsoli sifatida o‘zining chavandozlari bilan faxrlanadi. Alpomish avlodlari bo‘lgan chavandozlar vatan obro‘yi, or-nomusi, vijdoni hamda mustaqilligi uchun doim chaqqonlik, abjirlik, hushyorlik va kuchlilikni o‘zlarida aks ettirganlar. To‘y ko‘pkarilarida yurt, qishloq, ovul or-nomusi uchun kuch sinashib, aql-tafakkur va bilak kuchlarini ko‘rsatgan quyidagi mashhur chavandozlar haqida ma’lumot taqdim etishni maqsadga muvofiq deb topdik.

Ziyodulla Norliyev, Erniyoz Norliyev (Chilonzor), Sattor chopag‘on Ochildiyev (Chorchinor), Ibroxim Chopag‘on (Saroytosh), Norqobil Ibragimov(Saroytosh), Islomqul Xo‘jaqulov(Saroytosh), Xo‘jamshukur Donayev (Kofrun), Toshboy Chopag‘on(Qayroq), Po‘lat Chopag‘on (Qayroq), Normamat Toshboyev (Saroytosh), Xo‘jamurod Chopag‘on (Padang), Xolmo‘min Chopag‘on (Padang), Xoliyor Tillayev (Saroytosh), Bo‘ta Chopag‘on (Qizilnavur), Berdiqul chopag‘on (Gaza, Machay), G‘ani Chopag‘on (Qizilnavur), Omonqul Chopag‘on (Sho‘rob), Poyonqul Chopag‘on (Sho‘rob), Norqobil Aliqulov (Kampirchorbog‘), Shoyonqul Chopag‘on (Sho‘rob), Norov Mamasola (Tangimush), Bo‘ta Chopag‘on (Sho‘rob), Xoliq Mamasolayev (Tangimush), Xoli Chopag‘on Mamayusupov (Chilonzor, Xomkon, Sayrob), Saylov Mustafoqulov (Gaza, Machay), Saman Chopag‘on (Chilonzor, Xomkon, Sayrob), Xursan Isomov (Saroytosh), Abrayqul Toshanov (Tangimush), Fayzullo Chopag‘on (Xojadiyak), Marka Toshanov (Tangimush), Xayitmamat Chopag‘on (Xojadiyak), Xayitali Toshanov (Tangimush), Fayzi Norqobilov (Qiyakamar, Saroytosh), Ko‘char Choriyev (Tangimush), Shaydullo Choriyev (Tangimush), Alimurod Xo‘jamshukurov (Kofrun), Qobil Chopag‘on (Kofrun), Qo‘ziboy Chopag‘on (lakabi burgut) (Kampirchorbog‘), G‘affor Sariyev (Kofrun), Mamatmurod Chopag‘on (Tillokamar), Xolmo‘min Shayqulov (Rabot), Chori Chopag‘on (Rabot), Ro‘zi Chopag‘on (Darband), Xushmamat Gulbayev (Tillokamar), Abdumajit Norqobilov (Kampirchorbog‘), Nurillo Chopag‘on (Panjob), Luqboy Chopag‘on (Panjob), Abraqul Chopag‘on (Inkabod), Abraxmat Chopag‘on (Sho‘rob), Toshboy Chopag‘on (Saroytosh), Narzilla Omonov (Saroytosh), Karim Chopag‘on (Omonxona), Normamat Chopag‘on (Pulhokim), Abdurayim Chopag‘on (Pulhokim), Qodir Qoraqulov (Qizilnavur), Abdurayim Chopag‘on (Qizilnavur), Bo‘ri Xolmo‘minov (Padang), Jullon Chopag‘on (Machay), Chori Chopag‘on (To‘da), Mammadi Chopag‘on (Inkabod), Polvonxon Chopag‘on (Qayroq), A’zamxon Chopag‘on (Qayroq), Eshonxon Chopag‘on (Qayroq),

Norxol Chopag‘on (Chilonzor, Sayrob), Muzaffar Chopag‘on (Chilonzor, Sayrob), Tashat Xolmo‘minov (Padang), Karim Zoirov (Rabot), Nurali Chopag‘on (Tillokamar), Chori Ibragimov (Dashtig‘oz), Shodmon Eshmurodov (Tillokamar), Yusuf Ibragimov (Dashtig‘oz), Abduvoxid Chopag‘on (Tillokamar), Jo‘ra Xolmo‘minov (Padang), Xolto‘ra Tillayev (Qiyakamar), Xolto‘ra Xurramov (Padang), Toji Xolmo‘minov (Padang), Mo‘min Xolmo‘minov (Padang), Qurbonmurod Xolmurodov (Inkabod, Ketman), Axmad Murodov (Tillokamar), Chori Chopag‘on (Qizil To‘lqin, Omonxona), Bo‘ri Chopag‘on (Kofrun), Rajab Chopag‘on (Kofrun), Nurillo Ibragimov (Qiyakamar), Chori Chopag‘on (Qiyakamar), Shoberdi Gundayev (Dashtig‘oz), Shapaat Chopag‘on (Tangimush), Qosim Chopag‘on (Sho‘rob), Nurali Tillayev (Dashtig‘oz), Xo‘jaqul Chopag‘on (Qizil To‘lqin, Omonxona), Parda Chopag‘on (Qizil To‘lqin, Omonxona), Xolmurod Tillayev (Dashtig‘oz), Asrorxon Botirov (Qayroq), Norqobil Boboniyozov (Qayroq), Sa’dullaxon Chopag‘on (Qayroq), Ergash Gulboyev (Tillokamar), Qudratxon Ubayov (Tangimush), Voxid Tovashov (Tillokamar), Norqul Toshboyev (Saroytosh), Qayum Nazarov (Tillokamar), Eshpo‘lat Raximov (Tangimush), Nurali Avazov (Tillokamar), Xoliq Qurbonov (Tangimush), Amirqul Chopag‘on (Machay), Axmad Toshanov (Tangimush), Ne’mat Chopag‘on (Qizilnavur), Nodir Chopag‘on (Qizilnavur), Fayziboy Choriyev (Tangimush), Xurram Chopag‘on (Xojadiyak), Raxmon Chopag‘on (Xojadiyak), Mardon Chopag‘on (Tangimush), Panji Choriyev (Tangimush), Abdullaxon Chopag‘on (Tangimush), Shokir Choriyev (Tangimush), Ro‘zi Chopag‘on (Sho‘rob), Bo‘ron Norqobilov (Dashtig‘oz), G‘ayrat Norqobilov (Qiyakamar), Alisher Gundayev (Dashtig‘oz), Yusuf Ibragimov (Dashtig‘oz, Saroytosh), Baxtiyor Mamasolayev Turdiboy o‘g‘li (Tangimush).

Boysun tumani Ko‘ktepa mahallasida o‘zbek qo‘ng‘irotlari, qatag‘on, shu jumladan Chig‘atoy va toqchilar yashashadi. Mahallada 90 yoshdan oshgan erkaklar, 100 yoshdan oshgan ayollar ko‘p. Ayollar asosan tikuvchilik, kashtachilik, gilamchilik bilan shug‘ullansa, erkaklar dehqonchilik, chorvachilik va hunarmandchilik bilan shug‘ullanadi.

Xoliq Raxmonov cho‘pon bo‘lgan, yoshligidan chavandoz-ko‘pkarida qatnashgan, qo‘sh xaydagan. Shu bilan birga do‘mbirani sayratgan. Uning xotini Yusupova Xadicha bibi xalq tabobati bilan shug‘ullanadi. Ko‘plab kasalliklarni davolaydi. Shu bilan birga «Xo‘sh-xo‘sh», «Turay-turay», «Chiray-chiray» hamda «Alla» xalq ashulalarini yaxshi aytadi. Xoliq Raxmonov zardolidan tayyorlangan do‘mbirasi (hozirda saqlangan) bilan «Alla», «Yo ramazon», «Onam», «Do‘mbiram» kuylarini maxorat bilan ijro etgan.

Qizilnavr qishlog‘i – Mazkur qishloq Machaydaryoning chap tomonida joylashgan bo‘lib asosiy aholisini tog‘chi-qatag‘onlar tashkil etib, xo‘jaligi asosan lalmikor dehqonchilik va chorvachilikni tashkil etadi. Qizilnavrda 200 gektarga yaqin qadimdan ekilib kelinadigan lalmikor yerlar mavjud bo‘lib, bugungi kunda bu yerda shirkat xo‘jaligining o‘rnida fermerlar uyushmasi tashkil etilgan. Daryoning chap tarafida Arpapoyada 60 gektarga yaqin, Kengdalaga borishda Mobirlida 50-60 gektarga yaqin o‘rmonli hududda kartoshka, Kengdalada o‘rmonchilik xo‘jaligi bo‘lib 1930-yillarda tashkil etilgan. Qishloqda asosan chorvachilik rivojlanib, dehqonchilikda ham lalmikor yerlarga arpa va bug‘doy ekilganligi bois bog‘dorchilik unchalik rivojlanmagan. Arpapoya obikor bo‘lib, buloqlar suvi bilan sug‘orilib dehqonchilik qilingan. Chorvachilikda asosan ot (yilqi) asosiy tarmoq hisoblanib, shuningdek, echki, ko‘proq qo‘y va qoramol boqilib, chorva ko‘pincha O‘rikli va Jabayak kabi katta-katta laylovlarda rivojlangan. Otlar ko‘pkaridan oldin 40 kun boqilib, 40 kun

sovitilib, usta chavandozlar ko‘pkariga safarbar etiladi. Hunarmandchilikda omoch, qo‘sh, egarsozlik, zargar ustalar, xalaji, charh yasovchi ustalar bo‘lgan. Ayollar turli xil paxtadan va jundan xojari, chumchuqko‘z, taqir kabi turli tuman nomdagi gilamlar to‘qiydilar[1].

Shuni alohida qayd qilish lozimki, o‘tmishda o‘troq o‘zbeklar nafaqat qo‘shni ko‘chmanchi elatlar mahsulotini iste’mol (xarid) qiluvchilar, balki ular uchun zarur hunarmandchilik mahsulotlarini yetkazib beruvchilar sifatida ham namoyon bo‘lgan. Shuning uchun mahalliy ustalar ko‘plab teri va jundan, yog’och va metalldan, paxta va ipakdan turli buyumlar, kiyim-kechaklarni ishlab chiqib bozorlarda sotganlar. O‘rta asr hunarmandlarining yana bir xususiyati (ayrim odatlari bizgacha yetib kelgan) ularning muayyan ijtimoiy tashkilotlarga ega bo‘lishida edi. Bu o‘ziga xos jamoachilik an’analariga tayangan maxsus uyushmalarga biri-kish edi. Asli mazkur uyushmalar hunarmandchilik texnikasi va ishlab chiqarish xarakteri bilan bog‘liq va o‘z hamkasblari manfaatini qo‘riqlash maqsadida tashkil topgan tashkilotlardir.

O‘zbek xunarmandchiligining yana bir xususiyati uning ko‘p sohalarining bevosita uy-ro’zg’or xo‘jaligi bilan bog’liqligi edi. Ko‘p hunarmandlar asosiy kasbidan tashqari ayniqsa qishloq sharoitida (ba’zan shaharda ham) dehqonchilik, bog‘dorchilik va sabzavotchilik bilan ham shug‘ullanib kelganlar. Ularning ko‘pchilik qismi o‘z mahsulotlarini yaqin bozorga chiqaribgina qolmay, ishlab chiqilgan mahsulotiga qarab natura bilan ham haq olganlar (g‘alla yoki mol bilan). Bunday holat qishloq jamoachiligi an’analari bilan bog’liq bo‘lib, dastavval hamqishloqlar ehtiyojlariga bo’ysungan. Uy hunarmandchiligida ip yigirish, to‘qish, kigiz bosish kabi kasblar bilan shug‘ullanilgan. To‘qimachilikda gilam va palos birinchi galda turar edi.

Hunarmanchilik ravnaqi ishlab chiqaruvchi kuchlar va tovar-pul munosabatlarining rivojiga, natural rentaning pul bilan almashinuviga borliq. Xonliklardan mollar karvonlar orqali Rossiyaga jo‘natilgan. Ish qurollarining oddiyligi, texnikaviy jihatdan qoloqligiga qaramay o‘zbek xunarmandchiligining ko‘p sohalari nihoyatda yuksak san’at namunalari yaratgan ajoyib amaliy kasb-hunar sifatida tanilgan.

Hunarmandchilikning qadimiy davrlardan eng keng tarqalgan sohasi temirchilik hisoblangan. Bu sohaning rivoji dastavval mahalliy xom ashyoga bog‘liq, bo‘lgan. O‘zbekiston o‘zining yer qazilma boyliklari, oltin, kumush, mis, temir kabilar bilan ilgaridan mashhur. 1913-yilda mahalliy hunarmandlar 72 foiz metall buyumlar ishlab chiqarganlar. Metall ishlab chiqarish 19 ta kasbga bo‘lingan.

Chavandozlar yoshligidan otdan qo‘rqmaslikka, otda erkin yurishga, ot afzallarini o‘z o‘rnida qo‘yib foydalanishga, otda chapdastlik, chaqqonlik, muovzanat saqlashga, borg‘uni oyoq taqimi ostiga olishga, ko‘pkarida g‘irromlik qilmaslikka, raqib chavndozga shikast yetkazmaslikka, qamchi tortib yubormaslikka, halollikka o‘rgatib boriladi.

Chavandozlik o‘ziga xos bir san’at bo‘lgani kabi yaxshi otlarni yetishtirish, ko‘paytirish, ularni boqa bilish, tarbiyalay olish ham bundan qolishmaydigan san’atdir. Yaxshi otlar o‘z-o‘zidan paydo bo‘lmaydi va kamolga yetmaydi.

Surxon vohasi chavandozlari vatan obro‘yi, or-nomusi, vijdoni hamda mustaqilligi uchun doim chaqqonlik, abjirlik, hushyorlik va kuchlilikni o‘zlarida aks ettirganlar. To‘y

[1]ТурсуновС., РашидовҚ.Бойсун.Akademnashr нашриёти, 2011. – Б. 273.

ko‘pkarilarida yurt, qishloq, ovul or-nomusi uchun kuch sinashib, aql-tafakkur va bilak kuchlarini ko‘rsatgan.

Ko‘pkari (uloq) o‘yini chavandozlikni oliy darajadagi milliy o‘yini bo‘lib, o‘sib kelayotgan yosh avlodga ota-bobolarmizdan meros bo‘lib qolgan milliy o‘yindir.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Jabborov I.M. O‘zbeklar: turmush tarzi va madaniyati. – Toshkent: O‘qituvchi, 2003. – 207 b.
2. Jalilov I. O‘zbek xalqi an’anaviy bayramlari, sayillari va o‘yinlari. - Qarshi. Nasaf, 2005.
3. Toshpo‘latov J. Chavandoz o‘zbegim yigitlari. Toshkent. Yangi asr avlodi, 2008. – B. 23.
4. Tursunov S. Surxondaryo etnografiyasi: o‘quv qo‘llanma. - T: “Tafakkur” , 2020. – 208 b.
5. Tursunov S., Qobulov E. Surxondaryo tarixi: o‘quv qo‘llanma. - T: “Tafakkur” , 2020. – 258 b.
6. Tursunov S., Pardayev T., Qurbonov A., Tursunov N. O‘zbekiston tarixi va madaniyati – Surxondaryo etnografiyasi. – T.: “Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti”, 2006. - 278 b.
7. Tursunov S., Pardayev T., Payg‘amov A., Narzullayeva N. Surxon vohasi moddiy madaniyat tarixi. – T.: “Muharrir”, 2013. - 324 b.
8. Tursunov S., Rashidov Q. Boysun. T.: “Akademnashr”, 2011. – 430 b.